

Edvard Kovač OFM

Pojmovanje kulture pri Franu Kovačiču

Povzetek: Dr. Fran Kovačič je bil po svoji temeljni izobrazbi teolog in filozof, vendar je svoje obdobje zaznamoval predvsem kot izjemen kulturni in znanstveni delavec. Svoje pojmovanje kulture je začel oblikovati že kot študent v Zagrebu, kjer se je navdušil nad kulturno povezavo južnih Slovanov. Spoznal je veliko vlogo jezika, ki se mora povzpeti do znanstvenega izražanja. Zato je kot predavatelj modroslovja na mariborskem bogoslovju začel oblikovati slovenski filozofski jezik. V ta namen je ustanovil in urejal slovensko znanstveno teološko revijo *Voditelj v bogoslovnih vedah*, ustanovil Študijsko knjižnico v Mariboru in začel izdajati *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Kovačičevo pojmovanje kulture je izrazito historiografsko, od tod njegovo izjemno zanimanje in raziskovanje slovenske zgodovine, posebno še severovzhodne Slovenije. Vendar se je še pred časom začel zanimati tudi za kulturno zgodovino Slovencev, ki jo je povezoval s krščanstvom. Od tod njegova študija o Slomšku. Njegovo pojmovanje kulture pa ni elitistično, saj zagovarja odmevnost kulture v družbeni pa tudi v politični dejavnosti, zato sodeluje kot kulturni izvedenec pri mirovni konferenci v Parizu.

Ključni pojmi: kultura, filozofija, zgodovinopisje, zemljepis, hagiografija, knjižničarstvo, arhiv, narodna zavest.

Abstract: The Notion of Culture with Fran Kovačič

By his basic education Fran Kovačič was a theologian and a philosopher, yet he was especially important as a cultural and a scientific worker. He began to form his notion of culture already as a student in Zagreb where he was enthused by the cultural association of the Southern Slavs. He recognized the important role of the language, which should be able of scientific expression. Hence, as a teacher of philosophy at the seminary of Maribor, he started to shape the Slovenian philosophical language. For this purpose he founded and edited the scientific theological journal »Voditelj v bogoslovnih vedah (Guide to Theological Sciences)«, founded the Study Library and began to publish the »Časopis za zgodovino in narodopisje (Historical and Ethnological Journal)«. Kovačič's notion of culture was rather historiographic and therefore he was exceptionally interested in the research of Slovenian history, especially of that of north-eastern Slovenia. Yet he was one of the first to be also interested in the cultural history of Slovenes and he linked it with christianity. This was the reason for his study of bishop Slomšek. His notion of culture, however, is not an elitist one and he claimed that culture should find attention in social as well as in political action, therefore he also participated as a culture expert in the peace conference in Paris.

Key words: culture, philosophy, historiography, geography, hagiography, librarianship, archive, national consciousness.

Dr. Fran Kovačič je bil po svoji temeljni izobrazbi teolog in filozof, vendar je svoje obdobje zaznamoval predvsem kot izjemen kulturni in znanstveni delavec. Janko Glazer ga celo imenuje »osrednjo osebnost znanstvenega Maribora«. Lahko bi rekli, da je kulturno delo prežemalo

vse Kovačičevo delovanje. Kultura je bila obzorje, na katerem so se zvrstili njegova življenjska pot, študijska dejavnost profesorja, duhovnika, znanstvenega in javnega delavca. Kot bomo videli, je tudi svoje teološko in filozofsko poslanstvo razumel kot privilegirano pot kulture.

Seveda pa smo ob tej trditvi, ki jo zastavljamo kot delovno hipotezo našega prispevka, v zagati. Fran Kovačič namreč nikoli ni posvetil kakšne razprave prav izrecno vprašanju kulture. Središčno vlogo kulture v njegovem mišljenju in delovanju pa zaznamo iz vsakega njegovega sestavka, pa naj bo filozofsko domišljen, znanstveno dognan ali pa zgolj teološko pregleden in duhovno opisen. Za odkrivanje njegovega pojmovanja kulture moramo po zgledu Michela Foucaulta raziskati Kovačičevo mišljenje, ga analizirati plast za plastjo, da pridemo do njegove kulturne zavesti, ki je nositeljica vsega njegovega snovanja.

Kovačičevo pojmovanje kulture se je začelo oblikovati ob središčni vlogi slovenskega jezika v rodni družini in pa v njegovi veržejski župniji ob reki Muri, ki je imela razsvetljskega dušnega pastirja Lovra Janžekoviča. Delo Frana Kovačiča je torej nastalo v »prleškem Parnasu«, pokrajini, ki je dala na prehodu iz 19. v 20. stoletje neverjetno veliko mislecev, umetnikov in narodnih buditeljev. Takoj na začetku vidimo pri Kovačiču zavrnitev germanizacije in željo po utrditvi jezika njegovih staršev v povezavi s sosednjimi slovanskimi jeziki. Od tod odločitev, da pojde po osnovni šoli, ki jo je obiskoval v Ljutomeru, l. 1882 v varaždinsko gimnazijo. Ta odločitev je večjega pomena, kot se zdi na prvi pogled. Pomenila je opustitev prve starševske želje, da bi mladi Franček ostal na kmetiji in upravljal očetovo skromno dediščino. Študij se mu pokaže kot prava pot za ohranitev slovenskega jezika, ki je zanj najbogatejša dediščina.

Študij jezikov pomeni Kovačiču več kot samo ključ do razumevanja strokovnih besedil. Ob njegovem jezikovnem talentu dobimo občutek, da bi sam uveljavljal Wittgensteinovo tezo, da izven jezika ni pravzaprav ničesar. Tako se že v gimnaziji začne sam učiti francoščine in italijanščine. Kasneje začne kot dijak nadškofijskega liceja in kot študent bogoslovja v Zagrebu študirati druge slovanske jezike: češčino, bolgarščino, tudi ukrajinščino. V tem obdobju se je navdušil nad kulturno povezavo južnih Slovanov. Zato mu je mar vsa slovanska literatura in tudi njegovo društvo Djakovanje, ki ga je ustanovil, začne zbirati narodno blago.

Ko mladi Kovačič nadaljuje svoj študij v mariborskem bogoslovju, ugotavlja, da njegov materni jezik še ni dosegel stopnje znanstvenega jezika, saj so vsa predavanja v latinščini. Zato se sam poglobi najprej v poznavanje slovenskega knjižnega jezika. V tem obdobju se v mladem teologu prebujata poslanstvo »krščanskega razsvetljenca« in zbiralca ter ohranjevalca slovenskega ljudskega izročila. Kovačič razsvetljenstva in romantike, dvoje evropskih umetnostnih in miselnih tokov, ne razume

kot nezdržljivo nasprotje. Zato na eni strani tudi kot študent ostaja dejaven v prebujanju in ohranjanju slovenske narodne dediščine, na drugi strani išče novih poti za oživitev te dediščine in njeno dopolnitev. Ta proces dvojnega pojmovanje tradicije, se pravi ohranjanje preteklih dosežkov in sprejemanje novih spoznanj in izrazov, želi izpeljati preko jezika. Tu vidimo analogijo med Prešernovo zahtevo po visokem pesništvu in novih literarnih oblikah, v katerih je izrabil neverjetne zmožnosti slovenskega jezika, in Kovačičevo zahtevo po uvajanju znanstvene jezikovne rabe v slovenščino. Ta analogija je toliko bolj upravičena, ker je Kovačič že v začetku študija začutil potrebo po oblikovanju slovenskega znanstvenega jezika. Svojo mladostno študentsko željo je kasneje uresničil kot bogoslovni profesor, ko je oblikoval nekatere nove slovenske filozofske izraze. Kot študent je bil literarno dejaven, preoblikoval je revijo mladih bogoslovcev *Lipico* v cvetoče glasilo in ustanovil društvo *Slomšek*. Člani društva so se zavezali napisati vsaj dva spisa na leto in se udeleževati slovenskih govorniških vaj. Že takrat ustanovi tudi knjižnico za svoje študijske vrstnike.

Toda ne smemo pozabiti, da je Kovačiču že kot bogoslovcu jezik več kot pot do nove zavesti in njenega ubesedovanja. V Mariboru po Slomškovi zaslugi že tedaj deluje Bratovščina Cirila in Metoda. Ob češčenju teh dve slovanskih svetnikov se mu je razkril pomen domačega bogoslužnega jezika. Zato je nadaljeval študij slovanskih jezikov in navezal stike ne samo s hrvaškimi, ampak tudi s slovaškimi, češkimi in ukrajinskimi (unijatskimi) bogoslovci (Ručigaj 2006).

V duhu svetih bratov Kovačič zasluti, da prehod v slovenski bogoslužni jezik vodi preko slovenskega teološkega jezika. Predhodnica in velika služabnica teologije pa slej ko prej ostaja filozofija.

Zaradi tega nas ne preseneča, da Kovačič kljub svojemu velikemu nagnjenju do zgodovine in arheologije ni nasprotoval temu, da ga je škof Mihael Napotnik kmalu po posvetitvi l. 1895 poslal v Rim študirat filozofijo. Čeprav se je kasneje v svojem najbolj plodovitem mariborskem obdobju znova prvenstveno ukvarjal s slovensko zgodovino, mu filozofija pomeni ključ do znanstvenega jezika tudi z drugih področij. V slovenskem modroslovju je veliko bolj kakor svoje poglede na svet in življenje preko zgodovine filozofije poučeval slovenske filozofske izraze in tako prenovil slovensko znanstveno oz. teološko govorico. Tako je slovenščina pridobila status evropskega razsvetljenega jezika, primerne za izražanje znanstvene misli in tudi teološkega znanstvenega jezika, v katerem je mogoče izraziti večne resnice.

To dvopolnost hkratnega spoštovanja razsvetljenske racionalnosti in krščanskega izročila Kovačič zasleduje tudi v Rimu. Zato predstavlja izjemno uspešnega študenta filozofije, ki takrat po navdihu okrožnice Leona XIII. /Aeterni Patris/ dobiva nov razcvet v neotomizmu. Po priče-

vanju Janeza Janžekoviča je bil Kovačič tudi do profesorjev zahteven, zato si je izposloval dodatne učne ure (Janžekovič 1985, 139).

Hkrati pa svoj prosti čas posveča študiju zgodovine, posebno še slovanskih narodov. V ta namen obiskuje dodatna predavanja in veliko ur presedi v vatikanski knjižnici. Z prepadenostjo ugotavlja, da tudi v resnih znanstvenih delih zgodovina štajerskih Slovencev kakor tudi njihova literatura sploh ni omenjena. Kakor da bi tudi središče krščanstva pristajalo na Marxovo tezo, da smo Slovani drhal brez zgodovine in da jo zato ne moremo soustvarjati. Takrat v Kovačiču dozori spoznanje, da slovenske zgodovine ne sme predstavljati le ljudsko pripovedništvo, ampak tudi resne znanstvene raziskovalne objave, hkrati pa ugotovi, kako nujno je tudi geografsko raziskati in opisati slovenske dežele. Ko se je vrnil v Maribor, se je takoj lotil tega dela.

Ker je spoznal veliko vlogo jezika, ki se mora povzpeti do znanstvenega izražanja, je kot predavatelj modroslovja v mariborskem bogoslovju začel snovati slovenski filozofski jezik. Vsekakor so ga k temu vodili tudi pedagoški razlogi, saj je želel, da bi njegovi študentje osnovne filozofske pojme čim bolj ponotranjili.¹ Ker je bila latinščina še vedno uradni cerkveni visokošolski jezik, je slovenski učni jezik najprej uvedel v dodatne seminarje. Še preden je izdal učne pripomočke v obliki skript, je izraze didaktično sam preveril pri predavanjih. Tako sta nastali njegovi deli *Kritika* in *Ontologija*, ki sta bili podlaga za kasnejše univerzitetne učbenike (Kovačič 1930).

Poudariti moramo, da je slovenjenje njegovih filozofskih izrazov upošteval kasneje tudi njegov kolega na ljubljanski univerzi Aleš Ušeničnik, predvsem pa njegova študenta in naslednika Janez Janžekovič in Anton Trstenjak (Janžekovič 1981, Trstenjak 1996). Zanimivo je, da je Kovačič svoje študente seznanil ne samo s takrat obveznim tomizmom, ampak tudi s skotizmom. Za takšno miselno odprtost sta mu bila omenjena naslednika zelo hvaležna in sta jo kasneje uveljavljala tudi na Ljubljanski univerzi. Trstenjak je bil še posebej pozoren na skotizem in Skotov pojem *haecceitas*, ki ga je Kovačič prevedel preko narečnega izraza v *totost*. Njegove jezikovne pobude je ohranil tudi Primož Simoniti, ko je prevajal Vorlaenderjevo *Zgodovino filozofije* v slovenščino (Vorlaender 1968). O Kovačičevi miselni odprtosti, ki prerašča takratni tomizem, priča tudi njegova osebna knjižnica, ki je vsebovala Kanta in druge moderne avtorje. Čeprav jim Kovačič ni sledil, jih je bral in poznal. Zato je lahko tudi svojega študenta Franca Vebra usmeril k fenomenologiji.

Ko je mariborska škofija dosegala povzdignjenje mariborskega bogoslovja v Visoko bogoslovno šolo, se je pokazala potreba po resni

¹ Po prepričanju Frana Jermana je Kovačičev pomen za slovensko filozofijo predvsem pedagoški in terminološki.

slovenski znanstveni teološki reviji. Škof Napatnik je takoj po vrnitvi iz Rima l. 1997 Kovačiču poveril njeno ustanovitev in urednikovanje. Kovačič je v njej veliko objavljajl ter našel plodovite sodelavce. Revija *Voditelj v bogoslovnih vedah* je postala prva slovenska znanstvena teološka revija. Bila je prava znanstvena revija, ki je objavljala redne preglede takratnih evropskih teoloških tokov v posameznih bogoslovnih disciplinah. Bila pa je tudi »voditeljica«, saj je mlade bogoslovce in duhovnike vodila pri dušnopastirskem delu in pri odbiranju in vrednotenju posameznih teoloških idej. Toda Kovačič je skrbel, da je ostala predvsem slovenska, zato se v njej pojavljajo tudi zgodovinski zapisi slovenskega cerkvenega in narodnega življenja.

V Rimu je Kovačič ugotovil pomen znanstvenih knjižnic za študijsko delo. Zanimivo je, da svojega bogatega knjižničnega fonda ni podaril mariborski Škofijski knjižnici, ampak je v Mariboru ustanovil Študijsko knjižnico. Ta poteza, ki sprva zastavlja na videz zgolj institucionalno vprašanje, pa razkriva Kovačičevo pojmovanje slovenske kulture, v kateri je hotel združevati razsvetljsko laično in cerkveno krščansko kulturo. Po Kovačičevem pojmovanju se slovenska kultura prebuja in utrjuje na novih temeljih – zgodovinske zavesti in lastnega znanstvenega jezika, zato si ne more dovoliti drobljenja sil. Pri njem gre za preraščanje slovenskega čitalništva, pa tudi za sovpadanje vseh duhovnih in kulturnih tokov, ki naj utrjujejo nacionalno zavest in nanovo postavijo tudi njene kulturne temelje. Kultura je torej skupni temelj vseh Slovencev, zato ni potrebno, da bi se institucionalno delila.

Kovačičevo pojmovanje kulture je izrazito historiografsko, od tod njegovo izjemno zanimanje za raziskovanje slovenske zgodovine, posebno še zgodovine severovzhodne Slovenije. Zanimivo je, da je zgodovino-pisje povezoval z geografskim poznavanjem krajev. Zato je razvil »krajinoslovje«, se pravi geografske ali krajinske zapise o slovenskih pokrajinah. To povezovanje zgodovine in zemljepisa poznajo še danes nekateri evropski narodi, npr. Francozi. Pri Kovačiču pa je ta združitev predvsem posledica njegove zahteve po dopolnitvi nacionalnega čutenja do slovenskih dežel s poznavanjem njihove zgodovine in seznanjanjem njihovih krajevnih posebnosti.

Združevanje svetnih in cerkvenih tokov pri rojevanju slovenske znanstvene dejavnosti ga je vodilo k ustanovitvi in izdajanju *Časopisa za zgodovino in narodopisje*. V ta sklop lahko vključimo tudi Kovačičevo društveno dejavnost. Njegovo *Zgodovinsko društvo za slovensko štajersko* l. 1903 pomeni novo obliko druženja. Ne gre zgolj za veselje nad druženjem in družabnimi dogodki, ki ga je poznalo evropsko meščanstvo in tudi Maribor v začetkih 20. stoletja. Pri Kovačiču gre za veliko več kot za ustvarjanje novega slovenskega meščanskega sloja v mestu z močno nemško kulturno tradicijo. V ozadju

njegovih pobud in dejavnosti za društveno življenje je bolj ideal *Academiae operosorum*, ki naj omogoči izoblikovanje in praktično uporabo novega znanstvenega jezika in daje pobude za skupno raziskovalno delo. Kovačičevo društveno dejavnost lahko zato razumemo tudi kot vzporedno uveljavljanje slovenskega jezika nasproti visokošolskemu sistemu, ki mora zaenkrat ostati latinski. Zato lahko njegova prizadevanja po institucionaliziranju znanstvenega slovenskega jezika tudi izven zametkov slovenske univerze razumemo kot uveljavljanje tistega trenda, ki je materinščino uveljavljal kot znanstveni jezik tudi pri drugih velikih evropskih narodih. Podobno je namreč tudi pri Francozih želja po uveljavljanju materinščine ali govornega jezika porodila rojstvo Francoske akademije nasproti takratni latinski pariški univerzi (Serres 2006, 215).

Toda tako slovenski jezik s svojo literaturo kot sama kulturna ustvarjalnost iz nečesa rasteta. Njun temelj ostaja zgodovinski spomin. Toda tako, kot sta slovenski jezik in literatura prestopila obdobje ljudskega pripovedništva in čitalništva ter zakorakala v znanstveno izražanje, mora tudi slovenski zgodovinski spomin prerasti okvirje zgolj ljudskega izročila, postati pisna kultura in zaradi znanstvenega zgodovinopisja ohranjati pisne dokumente. Zato daje Kovačič pobudo, da Zgodovinsko društvo ustanovi tudi svoj muzej in arhiv. V ta namen je začel zbirati eksponate za narodni muzej, ki so ga l. 1909 ustanovili v mariborskem Narodnem domu. Zgodovinsko društvo je imelo od tedaj tudi svoj arhiv, ki mu je Kovačič namenil izjemno pozornost z zbiranjem slovenskega gradiva. Pri tem se je lahko naslonil na župnijske in škofijski arhiv ter preko zapisanih krstnih imen dokazoval slovensko poreklo prebivalcev Maribora in njegove okolice, kjer so se mnogi sicer izrekli za nemško govoreče prebivalce. Po pariški konferenci Kovačič doseže, da pride Maribor do znanstvene Študijske knjižnice, Narodnega muzeja in tudi od tako imenovanega oblastnega arhiva.

Zaradi povezovanja posvetnih znanstvenih tokov s cerkvenimi pa Kovačič ni zanemaril duhovne zgodovine Slovencev. Bil je prepričan, da slovensko krščanstvo, čeprav pri tem ni edino, lahko ponudi slovenske etične simbole in da je eden takšnih tudi Anton Martin Slomšek. V njem vidi svoj osebni ideal. Kovačič se najprej poistoveti s Slomškovim pojmovanjem jezika. Materinščina je najgloblji besedni izraz človeškega bivanja. V to razsežnost spada odnos do življenja in smrti, ljubezni in odpuščanja, globinske radosti in upanja, skratka, gre za preseganje samega človeškega bivanjskega utripa, saj v maternem jeziku človek nagovarja Boga. Bilo bi manj primerno Kovačičevo pojmovanje jezika enačiti s kasnejšim Heideggerjevim razumevanjem Besede kot razkrivanja skrivnosti biti, toda Kovačičev odnos do slovenščine je vsekakor odnos do nečesa svetega, saj mu je materni jezik podobno kot Slomšku Božji dar,

klic k človeški pristnosti in pot, po kateri vstopa v večnost, zato ji je do kraja etično zavezan.

Takšen odnos do jezika pa zahteva tudi boj za njegov obstanek in seveda velik trud za njegov nadaljnji razvoj. Zato je Slomšek svojo krščansko poklicanost združeval s kulturnim poslanstvom. Obstoje jezika zahteva tudi institucionalno zaščito in njegov razvoj v vseh stopnjah je možen le preko družbenih ustanov. Zato je Slomšek v svojem času ustanavljal za svoje rojake nove institucije, ki so pomagale izoblikovati slovenske narodno zavest. Tudi Kovačič krščanske duhovnosti in svetništva ne pojmuje kot beg iz sveta, ampak v smislu utelesitve krščanskih idealov v neki čisto določeni kulturi.

Zato Kovačič brez težav poveže tudi prihodnost slovenske kulture s krščanstvom. Ta povezava pa je mogoča le, če slovensko krščanstvo tudi v odločilnih trenutkih moralno podpre zgodovinske odločitve Slovencev. Kovačič pristaja na tezo Humboldtove univerze, da je univerzalna znanstvena ustanova utemeljiteljica narodove državnosti. Od tod tudi poprejšnja zahteva Slovencev l. 1848 po ustanovitvi slovenske univerze. Toda Kovačič je po svoji tomistični formaciji prepričan, da je vloga teologije znotraj univerzitetnega študija odločilna, saj le veda o zadnjih vprašanih, ki človeka presegajo, se pravi eshatološka znanost, omogoča celostno pojmovanje sveta: *univerzum* le zahvaljujoč teologiji postane *unum*. V tem smislu je za Kovačiča uveljavljanje slovenske filozofije in teologije v nastajanju slovenske univerze preko mariborskega bogoslovja izrazito narodnoprebudno dejanje, ki bo v svojih posledicah vodilo k slovenski državnosti. Vmesna stopnja med filozofijo in teologijo na eni strani in slovensko državnostjo na drugi pa je nastanek ustvarjalne in vsesplošno slovenske kulture. Zato Kovačič zagovarja za svoj čas neverjetno duhovno intelektualno odprtost in v nasprotju z Mahničovo delitvijo duhov že uveljavlja vzajemni kulturni dialog. Pri tem pa vendarle ostaja dosleden tomist in bi se mu zdela izguba krščanskih vrednot usodna za Slovence.²

Kovačičevo krščansko pojmovanje kulture ni elitistično. Prepričan je, da široka kultura vodi k nastajanju narodovih socialnih in političnih teles. Zato Kovačič zagovarja odmevnost tudi duhovne kulture v političnem življenju. Ne gre za klerikalistično stališče, da bi morale cerkveno življenje neposredno vplivati na vsakodnevne politične dogodke. Kovačič zagovarja zdravo politično avtonomijo. Toda ko gre za velike dogodke slovenske zgodovine, Cerkev ne more ostati zgolj opazovalka,

² V tem smislu Kovačič strogo sledi Tomažu Akvinskemu, ki opozarja na izkrivljenost filozofskega spoznanja: »Ko človek želi spoznati resnico ustvarjenih stvari, ne da bi se oziral na resnični cilj, se pravi na spoznanje Boga.« (*Summa contra gentiles*, IIa - IIae, q. 167, a. 2.2., naš prevod)

ampak je dolžna skladno s svojim temeljnimi etičnimi nauki moralno podpreti svoj narod. Skladno s takšnim pojmovanjem je Kovačič sodeloval kot kulturni izvedenec na mirovni konferenci v Parizu ter tako z duhovnikom in teološkim profesorjem dr. Matijem Slavičem pripomogel, da je bilo Prekmurje priključeno novo nastali Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Literatura:

JANŽEKOVIČ Janez, 1985. *Prelat dr. Fran Kovačič kot filozof*, V: *Postružka*, Mohorjeva družba, Celje.

JANŽEKOVIČ Janez, 1981. *Filozofski leksikon*, Mohorjeva družba, Celje.

JERMAN Fran, 1975. *Dr. Franc Kovačič, njegovo delo in pomen*, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana.

KOVAČIČ Fran, 1930. *Kritika in Noetika. Nauk o spoznanju*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor. *Občna Metafizika ali Ontologija*, Tiskarna sv. Cirila, Maribor.

RUČIGAJ Jože, 2006. *Življenje in delo slovenskega filozofa Franceta Kovačiča*, V: OŠLAK Vinko, 2006. *Franc Kovačič, Simpozij na Reberci pri Železni Kapli na Koroškem, 5. in 6. julija 1996*, Katoliška akcija, Celovec-Klagenfurt.

SERRES Michel, 2006. *Entretiens avec Michel Polacco*, Editions Le Pommier, Paris.

TRSTENJAK Anton, 1996. *Zgodovina Filozofije*, Inštitut Antona Trstenjaka, Ljubljana.

VORLAENDER K., 1968. *Zgodovna filozofije I.*, Slovenska Matica, Ljubljana.